

СПЕЦИФІКА КОНКУРЕНТНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Шмалій Н.А.
ТОВ «Вестхем груп»

Визначено специфічні риси конкурентних відносин в аграрному секторі економіки. Проаналізовано основні тенденції розвитку конкуренції у вітчизняному агросекторі. Обґрунтовано необхідність впровадження пріоритетних напрямів державної політики, спрямованих на інтенсифікацію конкуренції в аграрному секторі економіки України та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних компаній на світових аграрних ринках.

Ключові слова: конкуренція, конкурентні відносини, аграрний сектор, агрохолдинг, злиття та поглинання.

Постановка проблеми. Активні процеси глобалізації та загострення пов'язаних з ними проблем (стрімкий ріст населення землі, виснаження земельних надр, необхідність забезпечення продовольчої безпеки) актуалізують проблему забезпечення ефективного функціонування аграрного сектору. Вирішення цієї проблеми є пріоритетом державної політики будь-якої країни, оскільки ступінь ефективності функціонування аграрного сектору та ринків, що до нього входять, значною мірою визначає, по-перше, рівень економічної безпеки держави, по-друге, ефективність функціонування усєї економічної системи та її конкурентоспроможність на багатьох зовнішніх ринках. Досягнення цієї мети неможливе без створення умов для існування «здорової» конкурентної боротьби у цій сфері, яка стимулює виробників до оновлення свого виробництва на основі найновіших досягнень науково-технічного прогресу, підвищення продуктивності праці та якості продукції.

Аграрний сектор має важливе значення для економіки України. Він створює 12% ВВП (за показником валової доданої вартості) [1], а продовольчі товари та сільськогосподарська продукція займають понад 40% у структурі експорту [2]. Незважаючи на це, вітчизняний аграрний сектор не повною мірою використовує наявний потенціал, що, в першу чергу, зумовлено недостатньо високою інтенсивністю конкуренції в цій сфері. виправити цю ситуацію можливо за рахунок імплементації відповідних заходів конкурентної та промислової політик, спрямованих на забезпе-

чення умов для розвитку «здорової» конкуренції в агросекторі.

Потреба наукового обґрунтування та системного дослідження природи конкурентних відносин в аграрному секторі вітчизняної економіки, їх специфічних рис та тенденцій розвитку в сучасних умовах з метою вибору дієвих методів їх регулювання з урахуванням національних стратегічних пріоритетів та ефективної реінтеграції економіки України до світового економічного простору визначають актуальність даного дослідження та його мету.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема дослідження ефективності функціонування аграрного сектору широко висвітлена у роботах відомих українських дослідників (Г. Андрійчук, І. Архипенко, П. Гайдуцький, Б. Дуб, О. Загурський, В. Месель-Веселяк, О. Піменова, П. Саблук, Г. Филюк тощо). Значно менше уваги приділяється аналізу рівня конкуренції на аграрних ринках. Окремі аспекти цього питання розкриваються в роботах І. Гуторової, Ю. Палкіна, Ю. Ульяновченка, І. Яціва та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Комплексний аналіз особливостей конкурентних відносин в аграрному секторі в цілому та сучасних тенденцій їх розвитку у вітчизняних умовах зокрема не знайшов відображення в наявних наукових дослідженнях.

Метою даної статті є комплексний аналіз конкурентного середовища в аграрному секторі України та розробка рекомендацій щодо підвищення його ефективності за рахунок удосконалення промислової та конкурентної політик.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до базової парадигми економіки галузевих ринків «Структура – поведінка – результат», ефективність функціонування аграрного сектору, як і будь-якої іншої галузі економіки, залежить від дії низки чинників, серед яких важливе місце займають такі параметри структури ринку як кількість виробників продукції, ступінь її диференціації, висота вхідних бар'єрів, ступенем вертикальної інтеграції підприємств, а також поведінки виробників щодо укладання відкритих чи таємних ринкових угод [3, с. 28-30]. Це дає підстави зробити висновок, що ефективність функціонування аграрного сектору напряму залежить від інтенсивності конкуренції між його суб'єктами.

Разом з тим, вона зазнає впливу специфічних, притаманних лише аграрному сектору базових умов з боку попиту та пропозиції, які переважно зумовлені особливістю землі як основного засобу виробництва, що застосовується у цій сфері. Так, аграрний сектор характеризується чітко вираженою сезонністю виробництва, сильною залежністю від природно-кліматичних та ґрунтово-біологічних умов, тісним взаємозв'язком економічних та природних процесів відтворення тощо [4, с. 31]. Усе це певним чином накладає свій відбиток і на конкурентні відносини між суб'єктами господарювання та визначає їх специфіку у цій сфері.

На нашу думку, специфічними рисами конкурентних відносин в аграрному секторі є наступні.

По-перше, конкуренція в аграрному секторі є результатом дії двох різнонаправлених механізмів координації господарської діяльності: максимальної свободи дії ринкових сил та значного впливу держави на діяльність аграрних підприємств. Така ситуація обумовлена необхідністю забезпечення ефективності суспільного виробництва в цілому та продовольчої безпеки держави зокрема. Як результат, конкуренція в аграрному секторі лише за рахунок ринкових механізмів не може повною мірою виконувати свою регулюючу функцію, сутність якої полягає в координації виробництва на основі врахування коливань цін під впливом попиту та пропозиції.

По-друге, свій відбиток на конкурентні відносини в аграрному секторі накладає і кон'юнктура ринків сільськогосподарської продукції. Зважаючи на те, що попит на сільськогосподарську продукцію постійно зростає, що пов'язано зі збільшенням кількості населення (за прогнозами Продовольчої і сільськогосподарської організації, при збереженні існуючих тенденцій у 2050 році населення планети сягне 9,7 млрд. осіб), а темпи зростання обсягу пропозиції відстають від темпів зростання попиту (причинами чого є активні процеси деградації ґрунтів, опустелювання, забруднення водних та земельних ресурсів, тощо), у виробників відсутні стимули до підвищення ефективності своєї діяльності. Таким чином, можемо констатувати, що у зв'язку з гарантованим збутом виробленої продукції, в аграрному секторі конкуренція практично не виконує стимулюючої функції.

По-третє, особливості технології виробництва та базові характеристики продукції, що виробляється в аграрному секторі сприяють тому,

що в рамках останнього можуть функціонувати ринки з різною конкурентною структурою. Так, деякі дослідники (М. Трейсі, І. Яців) відносять ринки сільськогосподарської продукції до ринків з досконалою конкуренцією [5, с. 16; 6]. На нашу думку, таке твердження є лише частково вірним, оскільки лише ринки зернових культур наділені ознаками, найбільш наближеними до характеристик ринку чистої конкуренції (велика кількість продавців, стандартизована продукція, відсутність контролю за цінами з боку виробників). Водночас продукти первинної переробки продукції рослинництва та тваринництва є диференційованими і можуть вироблятися невеликою кількістю виробників, а тому за своїми структурними ознаками ринки, на яких вони реалізуються, належать до олігополістичних ринків та ринків монополістичної конкуренції.

Разом з тим, у різних країнах залежно від родючості ґрунтів, особливостей виробничої технології та державної аграрної політики один і той самий ринок сільськогосподарської продукції може характеризуватися різною конкурентною структурою. Так, прикладом аграрних ринків з монополістичною конкуренцією в Україні є ринок хліба, цукру тощо. Олігополістичною структурою характеризуються вітчизняні ринки м'яса птиці, курячих яєць, бутильованої рафінованої соняшникової олії та ін.

Специфіка аграрних конкурентних відносин в цілому, а також сукупність соціально-економічних та інституційних умов, в яких вони розвиваються, визначають основні тенденції їх розвитку в аграрному секторі України. Для аналізу цих тенденцій вважаємо за необхідне розглянути уже згадувані параметри галузевої структури, а саме суб'єктний склад аграрного сектору та його кількісні характеристики, характер конкуренції між виробниками, активність аграріїв в процесах злиття та поглинання (M&A), а також ступінь їх вертикальної інтеграції.

Одним із основних показників інтенсивності конкуренції та ступеню ринкової концентрації є кількість господарюючих суб'єктів у галузі. Як видно з рис. 1, на ринках сільськогосподарської продукції діє понад 50 тис. підприємств різного розміру, лівову частку яких (84,8%) становлять мікропідприємства. Разом з тим, варто відзначити, що більше, ніж 42,5 тис. мікропідприємств забезпечують лише трохи більше 11% попиту населення на сільськогосподарську продукцію. З цього можна зробити попередній висновок, що виробництво агропромислової продукції сконцентроване на великих підприємствах, а тому принаймні на частині ринків аграрного сектору великі підприємства займають домінуюче (а можливо й монополіне) становище.

Загалом можна говорити про те, що ринки аграрного сектору характеризуються відносно високим рівнем внутрішньогалузевої, міжгалузевої та міжнародної конкуренції. Так, за даними опитування, проведеного Центром комплексних досліджень Антимонопольного комітету країни (АМКУ), більшість суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність в АПК, відзначали високий рівень конкуренції, особливо в контексті їх взаємодії з українськими компаніями та країнами СНД (рис. 2).

У цьому контексті варто також відмітити, що вступаючи у міжнародну конкуренцію українські виробники сільськогосподарської продукції роблять акцент на цінових методах економічного суперництва, що можна пояснити її низькою виробничою собівартістю. Як наслідок, основу вітчизняного експорту аграрної продукції становить сировина (пшениця, кукурудза, соя, ячмінь та насіння ріпаку). Водночас іноземні виробники у конкурентній боротьбі роблять акцент на якості, рівні обслуговування та інших факторах диференціації, у зв'язку з чим їх продукція є більш конкурентоспроможною на світових ринках.

Що стосується міжгалузевої конкуренції, яка являє собою змагання між компаніями різних галузей за найвигідніші умови застосування капіталу, то на даний момент вітчизняне сільське господарство, зокрема, та аграрний сектор в цілому перебувають у вигідному становищі. Так, у 2017 р. рентабельність операційної діяльності підприємств у цій сфері була найвищою і становила 22,7% [7]. Внаслідок цього суттєво зросла інвестиційна привабливість сільськогосподарського виробництва (обсяг капітальних інвестицій в цю сферу зріс на 31,2% порівняно з 2016 р.), що може стати поштовхом до оновлення матеріально-технічної бази виробництва на основі впровадження інноваційних та екологічних технологій.

Крім того, сільськогосподарські виробники конкурують з суб'єктами господарювання з інших галузей промисловості. Особливо гостра боротьба між аграріями та представниками інших сфер бізнесу точиться за доступ до фінансових ресурсів (в тому числі й банківських кредитів), земельний фонд та трудові ресурси.

Ще однією тенденцією, яка характеризує розвиток конкурентних відносин у вітчизняному аграрному секторі, є активні процеси злиття та поглинання компаній (рис. 3).

З рисунку видно, що частка консолідаційних угод, що відбуваються в агросекторі, у загальній кількості угод коливається від 26 до 9,5% і в цілому демонструє тенденцію до зниження (про що свідчить лінія тренду). Незважаючи на це, аграрний сектор протягом 2015–2017 рр. входить до трійки найбільш привабливих секторів для укладання угод про злиття та поглинання

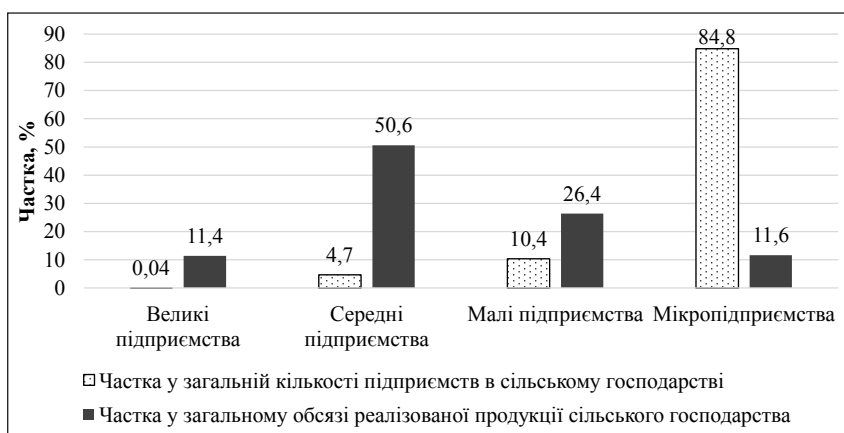

Рис. 1. Частка реалізованої агропромислової продукції підприємствами різних розмірів у 2017 р.

Джерело: побудовано автором за даними [7]

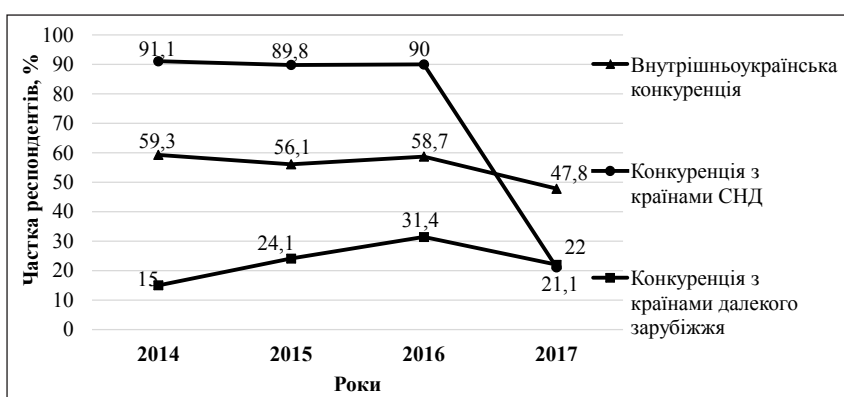

Рис. 2. Частка респондентів, що охарактеризували рівень конкуренції в АПК як високий

Джерело: побудовано автором за даними Антимонопольного комітету України [8; 9]

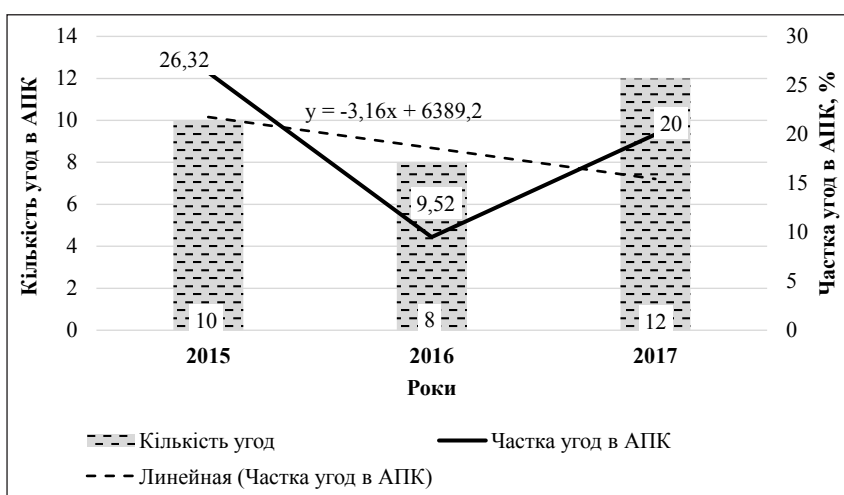

Рис. 3. Динаміка кількості угод М&А в аграрному секторі та їх частки у загальній кількості укладених угод в Україні у 2015–2017 рр.

Джерело: побудовано автором за даними Українського інституту майбутнього [10; 11]

і є всі підстави вважати, що така тенденція збережеться й надалі (станом на 1.01.2018 р. щодо аграрних підприємств було укладено 12 угод і ще 17 перебувало на стадії завершення).

Важливо також відмітити, що у вітчизняному аграрному секторі зростає роль верти-

кально інтегрованих структур, які набувають форми агрохолдингів – специфічної форми володіння акціонерним капіталом, за якої матеріальна компанія, маючи корпоративні права інших підприємств, управляє ними й контролює їхню діяльність у сфері виробництва та переробки сільськогосподарської продукції [12]. Так, зі 100 власників найбільшого земельного банку – 30 агрохолдингів, при цьому якщо 100 найбільших землевласників контролюють близько 15% усіх сільськогосподарських земель, то агрохолдингам, які входять в ТОП-100 найбільших агрокомпаній, – близько 10%. Загалом на сьогодні в Україні функціонує близько 70 агрохолдингів, які обробляють близько 5 млн га сільськогосподарських земель [13, с. 37]. Найбільшими з них є «UkrLandFarming» та «Кернел» (входять до 20-ки найбільших латифундистів світу), «Агропросперіс», «Миронівський хлібопродукт» та «Астарта-Київ» (рис. 4).

Окрім того, що агрохолдинги концентрують у своїх руках значні площі сільськогосподарських угідь, вони займають лідируючі позиції на стратегічно важливих ринках АПК. Так, зокрема, агрохолдинг «Кернел» забезпечує виробництво 41% фасованої соняшникової олії, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – 38% вітчизняного ринку курячого м'яса, «UkrLandFarming» – 29% промислового виробництва яєць, а ГК «Астарта-Київ» – 28,3% ринку цукру і 25% соєвої олії [9; 15]. І хоча за формальними ознаками ці компанії не займають монопольного становища, при збереженні існуючих тенденцій щодо їх активної участі у процесах злиття та поглинання така ситуація може призвести до зниження інтенсивності конкуренції на зазначених ринках.

Незважаючи на таку значну кількість великих агрохолдингів в Україні, лише деякі з них можуть ефективно конкурувати з ТНК на міжнародних ринках.

Враховуючи все вище сказане, можна зробити висновок, що інтенсивність конкуренції в аграрному секторі України є недостатньо високою та має тенденцію до подальшого зниження. На нашу думку, основними факторами, які гальмують розвиток ефективної конкуренції в цій сфері є:

- техніко-економічні фактори, зокрема високий ступінь зносу основних засобів (у сільсько-

му господарстві та мисливстві він становить 36,9%, у рибному господарстві – 59,6%), низький рівень розвитку інфраструктури аграрного ринку, недостатні фінансові та матеріально-технічні ресурси, необхідні для оновлення основних фондів тощо;

- недосконале чинне законодавство, спрямоване на регулювання діяльності підприємств у цій сфері (відстрочка у проведенні земельної реформи та мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення та, як наслідок, відсутність ефективного ринку землі, призводять до значних втрат виробників сільськогосподарської продукції);

- відсутність спеціального законодавства, спрямованого на регулювання конкурентних відносин в аграрному секторі;

- неналежні організаційно-управлінські умови, в тому числі нераціональна структура сільськогосподарського виробництва, в якому переважає сировинна продукція та продукція з низькою доданою вартістю (лише на експорті 1 т пшениці, яка не переробляється в борошно, вітчизняна економіка втрачає 50\$ доданої вартості, на 1 т соєвих бобів – 100\$), а також невідповідність форм та методів господарювання вимогам сучасного ринку;

- несистемна, дискримінаційна державна підтримка сільськогосподарських виробників (в цьому контексті варто взяти до уваги досвід державної підтримки аграрних підприємств ЄС, де фермери, що здійснюють свою діяльність у кліматично несприятливих регіонах мають право на додаткову грошову компенсацію) [16, с. 5].

Висновки та пропозиції. Зважаючи на вище викладене вважаємо, що пріоритетними напрямками державної політики, спрямованої на нівелювання дії зазначених факторів, створення ефективного конкурентного середовища в аграрному секторі України, повинні стати:

- створення та імплементація прозорих «правил гри» в аграрному секторі, спрямованих на формування рівних умов для розвитку та функціонування усіх господарюючих суб'єктів, що діють у цій сфері;

- активна державна підтримка сільськогосподарських виробників шляхом надання державної допомоги у вигляді дотацій, заснованої на принципах конкурентності та прозорості при розподілі бюджетних коштів;

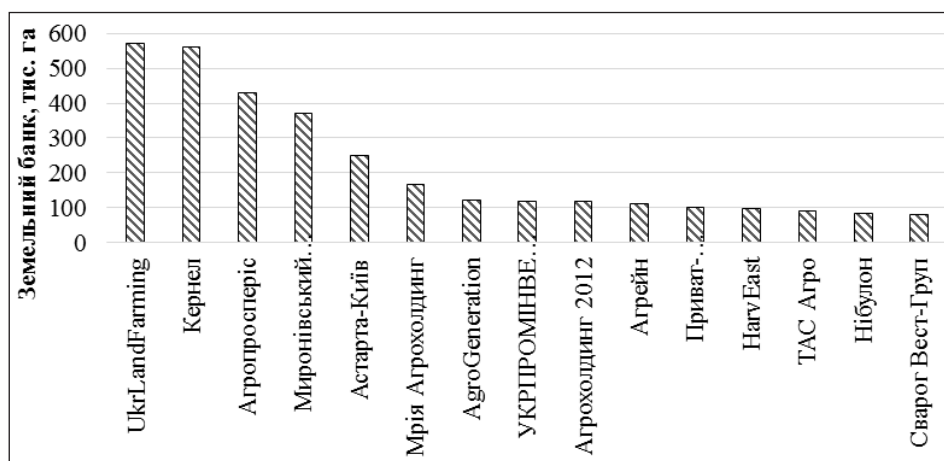

Рис. 4. Найбільші агрохолдинги України за розміром земельного банку в I півріччі 2018 р.

Джерело: [14]

– захист вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції на основі застосування основних інструментів політики неопротекціонізму (експортного кредитування, надання пільг експортерам, підтримка приватних фірм закордоном);

– проведення земельної реформи та створення ефективного ринку землі сільськогосподарського призначення;

– всебічне сприяння створенню та розвитку виробничої та маркетингової інфраструктури аграрного сектору;

– активізація діяльності Антимонопольного комітету України у напрямі виявлення та запобігання проявам монопольної влади в аграрному секторі, зокрема в таких його сегментах як

матеріально-технічне забезпечення діяльності аграрних підприємств, закупівля сільськогосподарської сировини, оптова та роздрібна торгівля сільськогосподарською продукцією та продукцією харчової промисловості тощо;

– розробка спеціального конкурентного законодавства, спрямованого на запобігання проявам недобросовісної конкуренції в аграрному секторі, що враховуватиме його соціальні функції.

Імплементация цих заходів дасть змогу не лише підсилити стимулюючий вплив економічного суперництва на діяльність вітчизняних аграрних підприємств, а й підвищити рівень їх інноваційної активності та покращити конкурентні позиції на міжнародних ринках.

Список літератури:

1. Соціально-економічний розвиток України за січень-квітень 2018 року [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/infografika/2018/soes/ukr/sed/ser_04_2018.pdf.
2. Митна статистика зовнішньої торгівлі товарами [Електронний ресурс] / Державна фіскальна служба України // Режим доступу: http://sfs.gov.ua/mytna_statystyka/richni_pokaznyky/305879.html.
3. Ігнатюк А.І. Галузеві ринки: теорія, практика, напрями регулювання : Монографія / А.І. Ігнатюк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 465 с.
4. Загурський О.М. Конкурентоспроможність аграрного сектору економіки України: інституціональний аспект : Монографія / О.М. Загурський. – К.: Університет «Україна», 2015. – 455 с.
5. Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику / М. Трейси; пер. с англ. – СПб.: Экономическая школа, 1995. – 431 с.
6. Яців І. Конкурентні відносини в аграрному секторі України [Електронний ресурс] / І. Яців // Вісник Львівського національного аграрного університету. Економіка АПК. – 2010. – № 17(2). Режим доступу: http://base.dnsgb.com.ua/files/journal/Visnyk-Lvivskogo-Nats-agrar-univer/APK/2010_2/files/10yiasoy.pdf.
7. Діяльність підприємств [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України // Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/sze.htm.
8. Звіт Антимонопольного комітету України за 2016 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України // Режим доступу: <http://www.amc.gov.ua/amku/doccatalog/document?id=133712>.
9. Звіт Антимонопольного комітету України за 2017 рік [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України // Режим доступу: https://issuu.com/amcu0/docs/amcu_2017.
10. Український ринок М&А: підсумки 2016 року [Електронний ресурс] / Український інститут майбутнього // Режим доступу: https://uifuture.org/uk/post/ukrainskij-rinok-ma-pidsumki-2016-roku_78.
11. Український ринок інвестицій починає оживати [Електронний ресурс] / Український інститут майбутнього // Режим доступу: https://uifuture.org/uk/post/pidsumki-ma-ugod-2017-ukrainskij-rinok-investicij-rosinae-ozivati_642.
12. Дуб Б. Сучасний стан і тенденції економічної безпеки агрохолдингів в Україні [Електронний ресурс] / Б. Дуб // Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. – 2017. – Vol. 3. – No. 1. – P. 94-107. – Режим доступу: https://ageconsearch.umn.edu/record/256883/files/8%D0%94%D1%83%D0%B1_%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf.
13. Гирник Л.В. Діяльність агрохолдингів в Україні та їхній вплив на розвиток сільського господарства / Л.В. Гирник // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. – Вип. 1(20). – 2016. – С. 35-43.
14. Топ 100 латифундистов України [Електронний ресурс] / Latifundist Media // Режим доступу: <https://latifundist.com/rating/top100#210>.
15. Офіційний сайт Української аграрної конфедерації [Електронний ресурс] / Українська аграрна конфедерація // Режим доступу: <http://agroconf.org>.
16. Филлюк Г.М., Акуленко К.В. Державна підтримка як пріоритетний напрям інституційного забезпечення розвитку агробізнесу: аналіз досвіду розвинених країн / Г.М. Филлюк, К.В. Акуленко // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2016. – Вип. 1(32). – С. 4-14.

Шмалий Н.А.

ООО «Вэстхэм груп»

СПЕЦИФИКА КОНКУРЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Аннотация

Определены специфические черты конкурентных отношений в аграрном секторе экономики. Проанализированы основные тенденции развития конкуренции в украинском агросекторе. Обоснованы приоритетные меры государственной политики, направленные на интенсификацию конкуренции в аграрном секторе экономики Украины и повышение конкурентоспособности отечественных компаний на мировых аграрных рынках.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентные отношения, аграрный сектор, агрохолдинг, слияния и поглощения.

Shmalii N.A.

LLC «Vesthem group»

SPECIAL FEATURES OF THE COMPETITION IN UKRAINIAN AGRICULTURE

Summary

The paper determines specific features of competitive relations in the agricultural sector of economy. Main trends of competition development in Ukrainian agriculture are analyzed. A necessity of implementation of priority directions of government policy aimed to intensify competition in Ukrainian agricultural sector and to increase competitiveness of Ukrainian companies at the global agricultural markets is proved.

Keywords: competition, competitive relationship, the agricultural sector, agricultural holding, mergers and acquisitions.